

FODOR PÉTER

Testpraktikák enumerációja és az önértés dilemmái

(Tomba Andrea: *Fejtől s lábtól*)*

Nem igényel különösebben elmélyült filológiai bűvárolást a *Fejtől s lábtól* egykori kritikái fogadtatásában olyan bírálatra akadni, mely föltette azt a kérdést, vajon a könyvbe beleforgatott kultúrtörténeti ismeretanyag miként befolyásolja a szöveggel folytatható értelmezői párbeszédet. Csupán néhány példát említve most: az *Élet és Irodalom* ítése egyrészt ’földig hajol’ „az író elképesztő anyagismerete, archeológusi hevülete előtt”, másrészt „mezei olvasóként képtelennek és epikailag hiteltelennek” tartja „ezt a teljességre törő igényt, melyet csak kis részben indokol a regény saját, belső intellektualitása, a cselekmény, a helyzetek öntörvényű dinamikája”.¹ Ugyanennek a hetilapnak a hasábjain a rovatvezető szerkesztő néha soknak találta az orvostudomány, a gyógyfürdők, a Kneipp-féle módszer és egyéb gyógymódok könyvbéli tárgyalását, s ilyenkor szerette volna, hogy „történjen már végre valami”.² A Holmi egyik értékelése szerint az előzetesen felhalmozott tudásanyag felülkerekedett a történetmondás és jellemábrázolás igényén,³ Balajthy Ágnes pedig az olvasást meghatározó idegenségtapasztalat okozójaként említi, hogy „a szereplők beszámolóin keresztül a korabeli társadalmi praxisok olyan szegmenseibe nyerhetünk betekintést, mint az orvoslás és a fürdőélet. [...] A szokatlan tárgyválasztás szinte determinálja a könyvet arra, hogy unalmassá váljon – ez azonban meglepő módon mégsem következik be”.⁴

Ez a dilemma (mennyi az elég, mi a sok, a szereplőért és a történetért van-e a fikció értelmében vett rekonstruált világ vagy a szereplők inkább csak médiumai a világképzésnek) a szerzői önértelmezésben is komoly súllyal bír, melyet jelez, hogy

* A tanulmány a Biopoétika a 20-21. századi magyar irodalomban című NKFIH-pályázat (K 13092) támogatásával készült.

¹ BÁN Zoltán András, *Ex libris*, *Élet és Irodalom*, 2014. január 17. <https://www.es.hu/cikk/2014-01-17/ban-zoltan-andras/ex-libris.html> (Letöltés ideje: 2023. július 1. – a dátum a tanulmány valamennyi internetes hivatkozására érvényes)

² BÁRÁNY Tibor, DECZKI Sarolta, KÁLMÁN C. György, KÁROLYI Csaba, *ÉS-KVARTETT – Tomba Andrea Fejtől s lábtól*. Kettő orvos Erdélyben *című regényéről*, *Élet és Irodalom*, 2013. június 7. <https://www.es.hu/cikk/2013-06-07/es-kvartett-tomba-andrea-fejtol-s-labtol-ketto-orvos-erdelyben-cimu-regenyrol.html>

³ BAZSÁNYI Sándor, *Delectatio operationis: Tomba Andrea: Fejtől s lábtól*, *Holmi*, 2014/4. <https://www.holmi.org/2014/04/bazsanyi-sandor%E2%80%93darabos-eniko-ke-biralat%C2%A0egy-konyvrol-tomba-andrea-fejtol-s-labtol-ketto-orvos-erdelyben>

⁴ BALAJTHY Ágnes, *Amit az orvos tud és az ember mégsem: Tomba Andrea: Fejtől s lábtól*, *Kalligram*, 2014/4. <https://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2014/XXIII.-evf.-2014.-aprilis/Amit-az-orvos-tud-es-az-ember-megsem>

Tompa Andrea nemcsak 2013-as nyilatkozataiban hozta újra és újra szóba,⁵ de nyolc esztendő múltán is visszautalt rá: „amikor ezt a regényt írtam, nagyon fontos volt a kultúrtörténeti kontextus, és legalább ennyire fontos volt, hogy ezeknek az embereknek a belső történéseikre épüljön. Lehet, hogy a mai ízlésnek túl sok, amit ott van a regényben, kultúrtörténet és orvostörténet”.⁶ Ha jól olvasom ez utóbbi műhelyvallomást, egy olyan alkotói praxis ad itt hírt magáról, mely annyiban a történeti realizmus hagyományában helyezhető el, amennyiben úgy akar fölépíteni egy epikus világot, hogy abban a szereplők egyéni sorsa hitelt kapjon. Kortörténet és sorstörténet összefüggéseiről van itt szó, a történelem elbeszélhetőségének olyan módjáról, melyre az irodalmi fikcióképzés közege adhat mással nem pótolható lehetőséget.

Nyilván nem kérhető számon az egykori recenziókon és bírálatokon az, hogy – azon túl, hogy igyekeztek mérlegre tenni a saját és a kölcsönzött szöveg arányának, összjátékának sikerültségét – nem vállalkoztak a regényben megvalósuló forráshasználat részletekbe menő vizsgálatára: vagyis arra, hogy mi és hogyan került be azokból a tágan értett testkulturális diskurzusokból, amelyek jelenlétét nem lehetett nem érzékelni. Annál is kevésbé lenne indokolt egy efféle számonkérés, mert nagyon is van nyoma annak, hogy a kifejtettebb kritikák nem egymástól elválasztva, hanem hatáseffektusaik együttműködésére összpontosítva kezelték az elbeszélőmódot, a szereplőalkotást, a történetvezetést, a belső motívumláncokat és az összetett allegóriákká táguló testi metaforikát. Az is igaz ugyanakkor, hogy miközben így jártak el, nem feltétlenül ugyanarra a következtetésre jutottak. Most csak egy, írásom szempontjából lényeges példát említve: a *Fejtől s lábtól* olvasója lépten-nyomon olyan metafiktív eljárásokba botlik, amelyek a regényszöveg működésének, létrejöttének és befogadhatóságának módjaira reflektálnak. Ilyesféle alakzatként érti Bazsányi Sándor a mű mindkét elbeszélőjét, akik mintegy magának az írói tevékenységnek lesznek a kiterjesztett metaforái, amennyiben „leginkább a szerzői elképzelésnek adnak hangot, de még inkább szorgalmas lejegyzőkként, valamiféle általános művelődés-, mentalitás- és orvoslástörténeti szakértőkként vannak jelen könyvünkben, mintsem érző és cselekvő regényszereplőkként”.⁷ Ebbéli vélekedését megtámogatandó Bazsányi joggal hivatkozik arra, hogy a mindvégig megnevezetlen női elbeszélő medika korában tudományos dolgozatokat ír, melyek témaválasztásai nagyon is illeszkednek a regény egészségügyi és társadalomtörténeti fókuszáltságához, még akkor is – tehetjük hozzá –, ha az, amit ezekről az írásművekről megtudunk, az ezeket keretező-kommentáló szövegrészek nem mentesek a parodisztikusnak ható

⁵ Például ekképpen: „Tényleg sokat kutattam ehhez a könyvhöz, ez néha túlságosan is sok, mert annyira csábító volt, s néha úgy éreztem, legyűr a történész és picit megfojtja az író bennem.” Kovács Flóra, *Megkérdeztük Tompa Andreát*, Bárka online, 2013. június 14.

<http://www.barkaonline.hu/megkerdeztuek/3463-megkerdeztuek-tompa-andreat>

⁶ TOMPA Andrea, *Ma semmi mást nem látunk, csak a káoszt és a kételyeket*, Litera, 2021. augusztus 20. <https://litera.hu/magazin/interju/tompa-andrea-ma-semmi-mast-nem-latunk-csak-a-kaoszt-es-a-ketelyeket.html>

⁷ BAZSÁNYI.

elemektől.⁸ (Mint ahogy azt sem érdemes említés nélkül hagynunk, hogy mindkét elbeszélő stílusa meglehetősen távol van a megidézett kor irodalmi normanyelvétől: nem csupán a tájnyelvi szóalakok, szintaktikai és morfológia eltérések a feltűnőek, de az is, hogy – bár a dilettáns regiszterbe nem csúsznak bele – általában nem gördülékeny a fogalmazásmódjuk. A szerző tehát nem törekedett arra, hogy professzionális nyelvhasználatnak tűnjenek, miközben persze épp ezzel a tetemes nyelvi munkával érte el azt, hogy órá annál inkább akként tekintsünk.) Balajthy Ágnes a szereplő-elbeszélőket, egyfelől nem szerzői alakmásként, inkább az olvasó beiródásaként érti, amennyiben „tanulási folyamatuk története egyúttal az olvasó bevezet(őd)ésének története is”, másfelől Bazsányival ellentétben a tanulást „belső növekedésként” érti, a szereplőket leginkább jellemző folyamatként, amely ekként már nem külsődleges indokoltságú írástechnikai megoldásnak, hanem a szereplőformálás elsődleges közegének tűnik.⁹ Nem célom ezt a véleménykülönbséget föloldani, vagy ha igen, csak annyiban, hogy emlékeztetek rá: a *Fejtől s lábtól* igen terjedelmes munka, mely ötleteinek kidolgozottságában korántsem tűnik egységesnek. Lássunk néhány ide vágó szövegpéldát!

A regény hatodik fejezetében (*Most akkor tájékoztasson is*) arról értesülünk, hogy a női elbeszélő miképp kap fölkerést az egyetem vezetőségétől arra, hogy a legjobb eredményekkel bíró másodéves orvostanhallgatóként tartson előadást az évnyitón a gólyáknak a rájuk váró egyetemi teendőkről, a kolozsvári szálláslehetőségekről, a város egyleti és sportéletéről.¹⁰ A medika fölkészülését segítő a közegészségtan professzora

⁸ Az „Alcoholismus” című tanulmány keletkezéstörténetét ismertetve az elbeszélő egy kitérő után így kanyarítja vissza a gondolatmenetet a témához: „De mostan fejest az alkoholba!” TOMPA Andrea, *Fejtől s lábtól: Kettő orvos Erdélyben*, Pozsony, Kalligram, 2013, 98. (A továbbiakban a szövegben megadott oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.) A dolgozat tudós értekezéshez kevésbé illő hevülete és vádló hangneme miatt a „témavezető” professzortól meg is kapja a „pámflet” műfaji jelölőt. (104.)

⁹ BALAJTHY.

¹⁰ Annak eredményeként, hogy a regényben két elbeszélő hangját „halljuk”, akik olykor ugyanarról az eseményről tudósítanak a saját szemszögükből, az egymást követő fejezetek, ha nem azonos elbeszélőhöz tartoznak, időbeli visszalépést is jelenthetnek. Erre példa, hogy miközben az évnyitón elmondandó tájékoztatóra való fölkészülés folyamatáról a hatodik fejezet tájékoztat, a medika beszédének elhangzásáról már a harmadik fejezetben értesülünk a gólyává lett másik elbeszélőtől. Ez a narratív technika lehetővé teszi, hogy a szereplő-elbeszélők a másik szemével is láttassanak, s itt nyilván annak kiemelt jelentősége van, hogy egy olyan nőt lát valamilyennek egy férfi, aki önmagára döntően vagy az orvostudomány, vagy a modernista-feminista nőkép felől tekint. Az is igaz ugyanakkor, hogy a regény a női főszereplő-elbeszélő önértését olykor olyan „történekeknek” szolgáltatja ki, amelyek kimozdítják ezt a „külső”, diszciplináris rögzítettséget: s erre éppen nem az önkielégítésről szóló fejezet szolgáltat példát (*Istenem, már megint O.N.*), hiszen abban megvannak a pszichológiai támasztékai az önvizsgálatnak (főként Auguste Forell és Richard von Krafft-Ebbing lélektani munkái), sokkal inkább például a barátnőtől kapott divatos ruhának az önértékelésre gyakorolt hatásáról árulkodó passzusok (pl. „Hát egy nőnek itten vetkezni s játszódni a ruhákkal, egymásnak a ruháival, az igen szép dolog.[...] az nekem oly érzés, hogy egy ember tisztára mintha megölelné a testemet, mikor ezen ruhát felveszem. [...] Mert én már második nap épp ebből a ruhában mentem a dolgomra [...] Még a magán konzultationon is kedvesebben fogadtak, s dicsérték. [...] hogy, de hogy szeretem én ezt a satin aljat magamon. Ahogy símogat s becézget. Mint egy jó barátné.”, 201–202.), vagy a hangverseny nyújtotta esztétikai tapasztalat fölforgató, az énképet veszélyeztető effek-

[n]yújtja ide az egyetem szabályzatát, több kimutatást és kinyomtatott be-
szédeket, oda kölcsönzi nekem az ő személyes városi stadtführerét, mivel
ő sem ide valósi, hanem budapesti. [...] Továbbá ma reggel összevásárolt
nekem minden hírlapot [...]. Továbbá általnyújt egy valami ívet, mellyen
fel lettek sorolva azok a tisztas házak, ahol kovártélyt lehet kapni diáknak,
és hogy milyen szolgálat van hozzá. (45–46.)

A fölkérés megtisztelő, de nagy kihívást jelent a saját állítása szerint a városról alig
valamit tudó, az egyetemre Nagyszébenből kerülő fiatal nő számára. Noha választott
egyetemi szakjából ez nem feltétlenül következne, a feladat megoldásához filológus-
hoz illő megfontoltsággal kezd, amennyiben először is forráskritikát gyakorol: a ka-
pott városi kalauzt elavultnak minősíti, a kolozsvári lapokat pedig a bennük érvénye-
sülő bulvár hírszelekció miatt tartja döntőrészt haszontalannak. El is határozza, hogy

---

tusait részletező sorok: „akaratomon kívül magával separt a muzsika. Az egész belső énem fel lett ajzva, a
gyomoridegességemet éreztem, veritékezett erősen a tarkóm. [...] De éreztem, hogy a zene nem nekem
való, hogy nem szabad a zenéhez közel hajolni nekem. Mert ahogy a zene elsodor magával, és szétmossa
egész benső világomat, én úgy megsemmisülök, apró és jelentéktelen életem olyan kómikusnak kezd
tűnni aztán. [...] S orvosi terveim és ambícióim mind semmi, az egész egyleti tevékenységem, minden
munkám porba hull, mit se ér ennek a zenének a közelében. [...] Nem értettem én semmit abból, hogy
ez mind miért történik, csak mentem haza a nagy nehéz illatú gesztenyék alatt [...], szolgáltam a nehéz
szagot, s úgy vágytam, hogy öleljenek, a mama, a papa, testvéreim, nagymami, s hogy legyen szerelmem,
ki szintén öleljen és vigasztaljon, mikor így porig sújtott a muzsika. Hogy ez a nehéz vad zene, a végzetes
hullámzásaival, ahogy nekirugaszkodik és halkul, aztán orkánként elsöpri az embert, s betemeti mint a
hózuhanás, hogy többé sohse talál ki alóla, s akkor elhallgat, s oly fájdalmasan nyög, mint valamely ha-
gyott kisgyermek az erdőben, hát ez úgy összezavarja az embert, hogy szinte végezne magával, mert nem
bírná cipelni többé a kicsiny hiábavalóságot, mit saját életének hív. Az én idegrendszeremnek nem való
a zene, ezt ki kell mondani. Kezd olyankor rajtam a hystéria meglátszódni. Bárcsak orvos lételem meg-
érteném a chemizmusnak azokat a reakcióit, hogy a zene hatására a lélek felzaklatott állapotában mily
folyamatok játszódnak agyi mirigyekben. Lehet, tisztára úgy hat reám, mint az alkohol.” (145–146.)
Az idézet zárlatában fölbukkanó kép, mely az esztétikai tapasztalat előre nem kalkulálható hatását az
alkoholéhoz hasonlítja, azáltal kap különös nyomatékot, hogy épp az anti-alkoholizmus regénybéli szó-
szólója állítja elő. A női elbeszélő (s általa maga a mű) számol tehát azokkal a (bizonyos szempontból na-
gyon is emberi) performatív folyamatokkal, amelyek nem medikalizálhatók, külső, biopolitikai diskur-
zus által nem leírhatók, de igyekezik tőlük távol tartani magát. Innen nézve a korabeli testpraktikáknak
legyen bármilyen kimerítő a sorjázása – ami magyar regényben ebben a sűrűségben és kiterjedtségben
korábban aligha volt tapasztalható (Németh Lászlónál orvosregényében, az *Irgalomban* éppúgy nem,
mint a századelőn Kaffka Margit *Színek és évekjében*, vagy Krúdy korai Budapest-regényében, *A vörös*
postakocsiban, de Kosztolányi orvostörténeteiben vagy Karinthy *Utazás a koponyám körül* című művében
sem; a biopolitikai diskurzus dominanciájára persze akad példa, mifelénk mondjuk Nádas Péter *Párhuzam*
mos történetek című magnum opusa, máshonnan Jonathan Littell *Jóakaratók* című regénye) – akkor sem
adhatja az ember egy bizonyos történeti pillanatban érvényben lévő „teljes” leírását. Az ember a fentebbi
idézetekben megvillantott másik „oldaláról” éppen azoknak az irodalmi szerzőknek a műveiből sejdíthető
meg valami, akikre finoman utal is a regény: pl. Cholnoky Viktor (103.), doktor Brenner (216.), Kosztolá-
nyi (423.), Ady (441.). Ebben az összefüggésben érdemes talán azt is érteni, ahogy a medika az alkoholiz-
musról írott tanulmányában a Nyugat szerzőiről az orvostudomány szempontjából nem épp hízelgő képet
fest: „Az embernek megáll az esze, hogy miféle művészi filozófiák kapnak lábra ebbe az újságban.” (103.)

inkább maga járja be a város nevezetes helyeit, s készít följegyzéseket tapasztalatairól, de mielőtt e tervét megvalósítaná, hosszasan szemlézi az Egészség Kalendárium című periodikát, főként a magyarországi demográfiai viszonyok alakulását tárgyaló passzusait, érintve a nemzetiségi arányokat is, hogy aztán e témától ihletődve földézzze, mit olvasott korábban a „Hogyan kell nevet magyarosítani” című kiadványban, s miképp döntött e kérdésben a saját családja. A személyes történet megosztását a beszélő maga digresszióknak minősíti, mely után vissza kell térnie olvasmányaihoz. A hírlapok további szemlézése itt már nem feltétlenül látszik indokoltnak az olvasó számára az egyetemi tájékoztatóra való készülés szempontjából (hiszen azok forrásértékét néhány könyvvel korábban maga az elbeszélő kétségbe vonta): ez az olvasásjellet inkább olyan auktoriális eljárásnak tűnik, mely arra ad módot a szerzőnek, hogy az elbeszélő révén a századeleji Erdély diszkurzív mezejét megérezkítse, leginkább a soknemzetiségű lakosság kulturális és társadalmi hasonlóságainak és különbségeinek kortársi megközelítési módjait felvonultatva. Esik itt szó egyebek mellett az 1907-es Apponyi-féle oktatási törvényről, a románok városiasodásáról, a magyar és román politikai törekvésekről – csupa olyasmiről, ami kell ahhoz, hogy Erdély első világháborús és azt követő története elő legyen a regényben készítve.

Talán nem szükséges különösebb értelmezői önkény ahhoz, hogy a forrásokból tájékozódó, azokat bátran idéző, ütköztető, a saját tágabb város- és régiótörténeti kontextusához közvetett viszonytal bírós és ezért kutatásra kényszerülő női elbeszélőben olyan írói alakmást lássunk, akinek a tevékenysége mintegy rávall arra, ahogy az a regény készült, melynek ő maga az egyik pragmatikai alappillére. Annál is inkább keletkezhet efféle benyomásunk, mert a szóban forgó fejezetben némileg váratlan tematikus kanyart véve a medika egyszer csak a kolozsvári színházi élményeiről kezd beszámolni nekünk, sőt a színházi lapokról is vázlatos áttekintést kapunk: nyilván olvasói érzékenységtől is függ, de nem kizárható, hogy – hasonlóan az író *Omerta* című regényéhez – akadhat befogadó, aki a színház(történet)i érdeklődést inkább tulajdonítja a szerzőnek, mint az elbeszélőnek (a 2017-es műben Décsi Vilmos rózsanemesítő szólamába szövődik bele újra és újra némileg szervesen a színházi tematika). Miután a regényfejezet bőséggel taglalta a hírlapok által forgalmazott emberi történeteket, arra a következtetésre jut az elbeszélő, hogy „[én] az ilyen újság olvasását felesleges dolognak fogom ez után tartani”, ami a fentebbiekben tárgyaltak után meglehetősen ironikus fénytörésben láttatja az elbeszélői tevékenységet (ezek szerint sok „felesleges dologról” számolt be nekünk) – s ez az elbeszélő mint írói alakmást sem hagyja érintetlenül. Legalábbis annyiban, hogy az implicit szerző és az elbeszélő (ön)értelmezésének széthangzását eredményezi: ami fölöslegesnek tűnik 1910-ben egy éltanuló, „komoly” fiatal nő számára, az nagyon is kapóra jön a regénynek ahhoz, hogy epikus világot föl tudja építeni.

A *Fejtől s lábtól* elbeszélés-poétikai megalkotottságának lényeges kérdése, miképp lehet minél többet elmondani arról a korról, melybe a történetet a szerző helyezi, úgy, hogy közben ne használja a történeti realizmusból jól ismert heterodiegetikus

elbeszélőt, akinek módjában állna a szereplői perspektívákon túlnyúlóan kalauzolni az olvasót. A Tompa-regény két homodiegetikus elbeszélőjének azért nincsen könnyű dolga, mert nekik kell azt a feladatot elvégezniük, hogy a saját élettörténetük narrálása mellett (vagy sokszor inkább helyett) koruk olyasféle krónikásává váljanak, akik minduntalan reflektálnak saját mediális pozíciójukra, közvetítő funkciójukra – s mindeközben annak a lehetőségét is megteremtik, hogy a megszólaltatott diszkurzív szövegek forrásvidékére is rálátásunk nyíljon.

Noha az *Élet és Irodalom* által a könyvről szervezett kritikus kerakasztal-beszélgetés egyik résztvevője szóvá tette, hogy az elbeszélők nem utaznak és olvasnak eleget,¹¹ a regényvalóság az, hogy gyakran úton vannak, s út közben (meg máskor is) többféle értelemben olvasnak, olyannyira, hogy a női elbeszélő épp az olvasást nevezi meg a számára legfontosabb információszerzési gyakorlatként.¹² A regény *Pesti gyógyintézetek* című fejezetének diegetikus kerete az, hogy a férfi elbeszélő a családi vállalkozás ügyének előmozdítása érdekében, apja kérésének eleget téve fölkeresi a főváros gyógyfürdőit. Az intézményi kommunikációban manapság is jelentősnek hívott műfaj – amelyben a beosztott tájékoztatja felettesét tárgyalásról, elvégzett munkáról vagy tanulmányútról – köszön vissza ebben a fejezetben. Az elbeszélőt látogatási helyszínein készségesen fölvilágosítják hol a betegek, hol az orvosok, hol az intézményvezetők arról, mi is zajlik náluk: egyfelől elmesélik, másfelől megmutatják, s ha ez még nem lenne elegendő, az utazó termék- és szolgáltatásismertető reklámfüzetekből is informálódhat. A korabeli testpraktikák seregszemléje egy olyan mechanikus ismétlődésre épülő írástechnika révén kerül ebben a fejezetben az olvasó elé, mely nem nélkülözi a parodisztikus túlhajtottság jegyeit sem: az elbeszélőnknek még akkor is egy „kozmetológiai szanatórium és vízgyógyintézet” (175.) akad útjába, ha azt nem is állt szándékában fölkeresni, ahol persze rögvest elő is kerül az igazgató főorvos, akinek jobb dolga épp nem lévén a „betegszobákon nem, de a többi helyiségben örömezt körbe vezet[i]” (175.) a látogatót. A szöveg úgy válik gépiessé, hogy mintegy maga alá is gyűri a megfigyelőt, aki saját vallomása szerint inkább csak archiválója, mintsem értelmezője lesz annak, amivel találkozik:

Tíz nap után úgy zsong a fejem a gyógyeljárásoktól, gépektől, már jóformán arra sem emlékszek, hol mit láttam. [...] Szerencsére esténként készítetek feljegyzéseket, mert egyébként minden össze volna keveredve végletesen.

¹¹ BÁRÁNY Tibor: „Annyira érdekes nekem ez a világ, hogy szerettem volna, ha az elbeszélőink több helyre is elmennek, többet látnak belőle. [...] Úgy drukoltam, hogy kerüljön már a kezükbe egy újság, mert akkor bemásolhatnák, amit olvastak.” *ÉS-KVARTETT*. – Talán még az sem kizárható, hogy a regénynek akad olyan olvasója is, aki meg épp azért „drukkol”, hogy ne akadnék már újra kezükbe (vagy hát végsősoron a szerző kezébe) újság, amiből bemásolhatják, amit olvasnak.

¹² „Lechner igen helyeslőleg ingatja a fejét. S akkor kérdi, ilyen fiatal hölgy ezt mind honnan tudja. Hát olvastam. Én mindent onnan tudok.” (100.) Ez a vallomás újfent párhuzamba lenne állítható azzal, amit a szerző a regény megírásához végzett kutatómunkájáról nyilatkozott.

Legkevésbé apám azon elvárásának tudnék mostan megfelelni, hogy milyen eljárásokat kezdjü[n]k el bevezetni s kiépíteni. Hiszen ez mind rengeteg befektetéssel és pénzzel jár. De honnét tudjam én, medikus hallgató a lenti egyetemen, ahogy itten mondják, hogy miféle intézetet kellene nyitani [sic!] minálunk, s miféle kezeléseket alkalmazni. (179–180.)

Nem minden esetben van így, de többször előfordul az egymás mellett lévő fejezetek párba állítása, amikor is a két rész tematikusan összecseng, bár az elbeszélőjük különbözik. A pesti gyógyintézetek enumerációját közre adó szövegegység előtt találjuk a *Fürdőügyi ösztöndíj* című fejezetet, melynek meglehetősen hosszúra nyúló bevezetése nem más, mint az elbeszélő medika összefoglalója az Erdélyi Kárpát Egyesület közgyűléséről. Státuszánál fogva ő természetesen nem lehetett jelen ezen a tanácskozáson, forrás gyanánt a gyorsíró följegyzései szolgálnak, amelyet az elbeszélő maga nem képes olvasni, csak a lejegyzőjük „visszaolvasása” révén fér hozzá értelmükhöz, melyet a fikció szerint gépirásba ültet át. (153.) A szöveg, amit olvasunk, tehát meglehetősen sok közege átkelve jutott elénk: az előszóban elhangzott megszólalások átkerültek gyorsírásba, melyet a gyorsíró fölolvastott az elbeszélőnek, aki hol összefoglalja, amit hall, hol szó szerint közli az eredeti megszólalásokat, még azokat is, amelyeket utólag kihúztak a jegyzőkönyvből – mi ez, ha nem egy komoly filológusi-történeti rekonstrukciós munka? Melynek hovatovább az is része, hogy a közgyűlésen jelen lenni nem tudó, de hozzászólását levélben elküldő „Erdély-részi Fürdészeti Miniszter” beszédét is közreadja.¹³

S itt érdemes egy pillanatra megállnunk. Bár a nyakamat nem tenném rá, de valószínűsítem, hogy a regényben név szerint szereplő Hankó Vilmos kémikus professzor a miniszteri kinevezését Tompa Andreától kapta, méghozzá többek között *Az erdély-részi fürdők és gyógyvizek leírása* című, az Erdélyi Kárpát Egyesület kiadásában 1891-ben Kolozsvárott napvilágot látott munkájáért. Azt sem érdemes szem elől tévesztenünk, hogy beékelt levelek a férfi elbeszélő fejezeteiben is olvashatóak, nem mástól, mint az apjától. Mivel a zsidó származású női főszereplő ahhoz, hogy tanulhasson,

¹³ Számos közbeiktatott műfajjal találkozik a regény befogadója, most csupán néhány példát említek. Az első fejezetben a férfi elbeszélő apjának levelét olvassuk, melyet szerzője a dokumentum zárlatában szerződésként aposztrofál; a másodikban a női elbeszélő hangját halljuk, de egy olyan műfajban, mely mind számára, mind hallgatói számára szokatlan: szülei előtt tart retorikusan fölépített, meggyőzőnek szánt, racionális-történeti érveket sorjázó, sőt könyvészeti adatokkal hivatkozott szakmunkákat ajánló (!) beszédet; a harmadikban a gólyává lett elbeszélő az évnytóról úgy tudósít, hogy az ott elhangzott hivatalos beszédekről is összefoglalót ad; a negyedikben a medika szüleinek küldött levelét és a szerzője hozzá írott kommentárjait olvassuk; a tizenegyedikben a medika „Alcoholismus” című tudományos dolgozatának szerkezetéről, fő tételeiről kapunk tájékoztatást, stílusába is belekóstolhatunk, továbbá a munkát segítő Lechner professzor korrekciós javaslatairól is értesülünk, de ugyanitt Jászai Marinak a kolozsvári anti-alkoholista egyesület alakuló gyűlésén előadott beszédéről is szerepel tudósítás; a tizenötödikben a medika ikertestestvére, Pali „stentori hangon” elmondott orációban oktatja ki a lányt „az élet dolgairól”; a regény vége felé közeledve Bicsérdy Béla maratoni hosszúságú brassói előadását „közvetíti” a férfi elbeszélő.

kénytelen elszakadni családjától, az ő fejezeteiben az apai hang és figura inkább csak metaforikusan érthető. Amennyiben a különféle forrásokat többszörös közvetítés révén összeillesztő elbeszélői tevékenységben a könyv keletkezésének lényegi elemére ismerünk (az elbeszélők újfent mint írói alakmások), a Hankó-életmű vonatkozó részei, melyekből bősséggel merített az író, úgy reflektálódnak eredetszöveggént, „apa-szöveggént”, hogy arra valamilyen, a fikció határait átlépő paratextus külön nem hívja fel a figyelmet. Egyszerűbben szólva: azzal, ami ismeretanyagként megjelenhet a könyvben, az elbeszélőknek materiálisan találkozniuk (látniuk, hallaniuk, olvasniuk) kell, de mindeközben a mediális áthelyeződések, a közvetettség, közvetítettség hangsúlyozása, vagy épp a szöveg mechanikussá válása utal a külső kontextusok bevonására – bár a fiktív realitás „hitele” nem tűnik el, de mégiscsak föltárul a könyv sajátos „szöveggyűjtemény” jellege.

A *Fejtől s lábtól* a testpraktikák jóformán bevégezhetetlenek ható enumerációja segítségével érzékíti meg azt a folyamatot, melynek révén a modernításban az emberi test egyre nyitottabbá vált a vitalitást befolyásoló műveletekkel szemben.¹⁴ Nem titok, maga az író is megvallotta, hogy a regényből kiolvasható a gyógyászati praxisoknak egy olyasféle alakulástörténete, mely szerint a századfordulón a különféle eljárások, hiedelmek és gyakorlatok sokasága fért meg egymás mellett. Majd jött az „orvostudomány nagy fordulata: az 1. világháborúban a sebészet robbanása, és utána a gyógyszeripar fejlődése, ami elmosta ezeket az ún. alternatív lehetőségeket. És aztán nem marad semmi más, csak az akadémiai orvoslás a '20-as évek végétől. És ezzel is van valahogy vége a könyvnek, ez a *Kuruzslás elleni kiállítás* megtekintése, amire teljesen véletlenül bukkantam rá vagy gondoltam ki – mondjam inkább így.”¹⁵ A *Fejtől s lábtól* abban a tekintetben változatosnak mutatkozik, hogy a – mondjuk így – orvoslástörténeti regiszter mennyiben járja át a vele eredendően diszkurzív viszonyban nem lévő tematikus egységeket. Amellett, hogy hatásos, valamint – a hadtörténeti munkákban megszokott narratív sematikához képest – nagyon más természetű elbeszéléstechnikai megoldás a hadiorvos perspektívájából érzékeltetni az első világháború alakulását, a leglátványosabb metaforizációban a sebészet szókinccse vesz részt.¹⁶ A hadi évek előrehaladtával a sebesült katonák orvosi ellátásának lehetőségei a túlterheltség, az eszköz- és gyógyszerhiány miatt tragikusan beszűkülnek, így egyre gyakrabban olyan sérülteket is csonkolniuk kell a sebészeknek, kibírhatatlan fájdalmakat okozva nekik, akik máskor kevésbé végletes módon is elláthatóak lennének, miközben a frontkatonák között egyre terjed az öncsonkítás

¹⁴ Vö. GUBACSI Beáta, URECKY ESZTER, *Testek, határok, keresztmetszetek: A kultúrorvostan/orvostölcészet nemzetközi és hazai vonatkozásairól*, Helikon, 2022/1, 22–23.

¹⁵ Tompa Andrea: *Fejtől s lábtól – könyvbemutató*, YouTube, 2013. június 5. https://www.youtube.com/watch?v=vf9O_jctZoY

¹⁶ Aligha véletlen, hogy a háború kitöréséről hírt adó mondat épp a könyv felénél olvasható (247.) – az 1. világháború mintegy kettémetszi az elbeszélést.

is.¹⁷ Ahogy szaporodnak a szövegben a csonkolások, úgy kerülünk egyre közelebb időben a történeti Magyarország megszűnéséhez. Erről a regény férfi elbeszélője oly módon ad hírt, hogy azt egyszermind összeköti saját karrierjének fordulópontjával: megszólalásában a személyes döntés és a nemzeti tragédia között – a megismételt okhatározói kötőszó ellenére – inkább jön létre metaforikus, mint kauzális-metonymikus kapcsolat.

Még volna a Veres Kereszt kórház, ismerek abban több orvost meg egy fiatalabb orvos nőt is, de ott biztosan betesznek megint sebészetre. A sebészettel viszont le van számolva, egyszer s mind örökre végeztünk, nincsen többet egymással dolgunk. Mit tőlem ez a háború elvehetett, kezem révén, azt mind megszerezte, akár akartam adni, akár nem. Van a gyógyításnak más módja is, én embert nem vágok többé.

Mert miért.

Mert itten minden le lett vágva, mondhatni. Amit csonkolni lehetett, az le lett amputálva, s helyére pótlás ugyan biza nem került. Fogták szépen a kést, egy hatalmas országnyi fejszét, s úgy kanyarintottak egy grandiózusan ezen a mi életünkön, s aztán máshova varrták, hová nem tartozik ez a testrészt. [...]

De az már igaz, hogy nem csak végtagot, kezét s lábat lehet csonkolni, hanem bizony országot is. Aztán nézhetjük, hogy a maradék testrészt vajon kivérik-e, vagy még erőre kap, ki tudja. Mert ha másnak a testéhez lessz varrva,

¹⁷ „Nem egy ily esettel találkozunk, öncsonkítókkal. Mind jobbkezes sérülések. Főleg mind a jobb kezét lövi által, mint hogy ha ez neki megsérül, amivel neki a fegyvert fogni kell, hadirokkant lesz teljes mértékben. Tisztán meg lehet állapítani a lövési távolságból. Alig egy méter. Tehát a bal kézzel lett elkövetve a csonkítás. Van, ki puskáját fára kikötve, s azt távolságból meghúzza. Mutató ujj nélkül a ravasz meghúzása lehetetlen, s ez eredményezi harci állományon kívül való helyezést. Igen növekedik ezen esetek száma.” (284.) A regény katalógusokat idéző mellérendelések tematikus szerkesztettsége – ami alatt most a korban forgalomban lévő testgyakorlatokról, orvosi módszerekről, fürdőzési módokról szóló passzusok halmozása értendő – az *Öncsonkítók* című fejezetben is tetten érhető: bár ahogy az a fentebbi citátumból is kiviláglik, a magukban kárt tevő s a frontról így menekülni igyekvő katonákkal kezdődik, a medikussal együtt gyorsan átkerülünk az „Aesthetica Intézetbe” Jászay Dorián plasztikai sebész mellé, hogy tőle értesüljünk a testalakításnak erről az új módjáról, testrészeiről testrészeire halad az áttekintés, szóba kerül az arc, az orr, a mell, a has, a láb, de a férfi nemiszerv is. Az öncsonkítás e két egymástól meglehetősen távoli módjának egymás melletti (egy fejezetben belüli) tárgyalását az elbeszélő azzal indokolja meg, hogy a háború okozta nélkülözés a női divatot sem fogja érintetlenül hagyni, amennyiben az anyaghiány miatt a szoknyák egyre rövidebbek lesznek, ennek következtében egyre több lesz látható a nyilvános térben a női testből, így az is kénytelen lesz a szike által alakítható matériává válni. Amennyiben ez a kauzális magyarázat nem győzi meg az olvasót (mert úgy a divat, mint a plasztikai sebészet történetéről másképp van értesülve), alkalmasint újra eltöpreng a narratív szerkezet teherbíró képességén, nevezetesen azon, hogy alkalmas-e mindösszesen – a regény alcímét idézve – „kettő orvos Erdélyben” szereplő-elbeszélőként arra, hogy az életbe beavatkozó gyakorlatoknak a regénybeli seregszemléjét anélkül tudja közvetíteni, hogy túlzottan a történeti „anyag” médiumává válna, saját cselekvő szereplői karakterét háttérbe szorítva – vagy a szerzői praxis felől fogalmazva: mennyire lesznek egyéniek és emlékeztetések a szereplők a historikus anyag ilyen túlsúlya mellett.

akkor lehet-e azt használni. Mert nem igen hallottunk olyasmit, hogy egy kezét másra varrnak, s az fogni tud vele. A legnagyobb megcsonkítás esett meg, mi csak a magyarság testén eshet, hogy le legyünk vágva az édesanyáról, a mi hazánkról, s oda dobva egy másik országnak. (319–320., kiemelés tőlem)

A regény vége felé közeledve (egész pontosan a *Kettő üzenet Kolozsvárról* című fejezetben) bukkan föl a pszichoanalízis – a tematikus „beírást” a női elbeszélő „vállalja” magára, aki Pestre Ferenczy Sándorhoz jár analízisre és tanulni. A cselekménybonyolítás teszi tehát indokolttá, hogy a doktornő narrációjában megjelenjen a lélektani önelemzés mintázata, de ez nem jelenti egyszersmind azt is, hogy a férfi elbeszélő által megszólaltatott, a haza sorsát megérzékíteni hivatott sebészeti diskurzus érvényét veszítené. Olyannyira nem, hogy bele is szövődik a női elbeszélő lélektanilag ihletett szólamába:

Lehet, itten azért van oly tetemes elzárkózás a tudományos körökben mind ez ellen, mi az analysis, mi a léleknek a legmélyebb s öntudatlanabb tere-
numába beléhatol, mert a legrejtettebb rugókat mutatja minékünk minden
tettünkben s gondolatunkban. Mert ha ezt mi mind meglátnánk, mint egy
kitárt kapuban, akkor mi itten teljességgel mind eszünket veszítenénk el,
megbolondulnánk, s mi is véget vetnénk az életnek. *Mert oly végzetesek a
sebek.* Egyáltalában nem lehetne azt ép ésszel viselni. Példának okáért, hogy
akkor mi itten az édes anyáról, az anya fődről hogyan lettünk teljességgel *le-
metszve*, az édes hazáról, s jutottunk árvaságra. (392–393., kiemelés tőlem)

Másfelől viszont az is igaz, hogy amiképp a két narrátor élettörténete közeledik egymáshoz (a narratív szerkezetben ennek az lesz a végpontja, hogy a két én-elbeszélő helyét a záró fejezetben a többes szám első személyű megszólalásmód foglalja el), azonképp az általuk megszólaltatott orvosi nyelvek is egyre jobban átszövik egymást – például a férfi elbeszélő is pszichológiai fogalmak segítségével igyekszik értelmezni saját és sorstársai állapotát: „Ki nem idevaló, annak most úgy mondjuk, anyaországi. Vagy ez csak a betegség hatása rajtunk, hogy így elferdült a látásunk. A betegségé, mit magamban úgy nevezek, a Té-szindróma. S tünetei. Depressio. Melancholia. Tehetetlenség. Lelki nyomottság. Magányba fordulás. Önleértékelés. Borúlátás. Testi s szellemi meddőség. Té – azon helyről nevezve, hol sorsunk meg lett pecsételve.” (445.)

Az akadémiai és az alternatív gyógyászati irányzatok vitája visszatérő eleme a regénynek – tulajdonképpen a szereplők egyetemi tanulmányai, másfelől a főntebb szóba hozott útitapasztalatai külön-külön és egymással összevetve is alkalmasak arra, hogy ez a sokhangú disputa artikulálódhasson a könyvben. Azt a kérdést, hogy a zárófejezet példaértéke a vita berekesztése, a diskurzus résztvevőinek radikális ritkítása lenne-e (s ha így van, mindennek milyen hatása van a regényszereplők történetének alakulására nézve), érdemes lehet kissé részletesebb szövegvizsgálattal megválaszolni. Már csak azért is, mert a főntebb idézett szerzői nyilatkozat szóba is hozza, de

el is bizonytalanítja kölcsönzés és kiötlés viszonyát: mi az, amire rábukkant és mi az, amit kigondolt. A regény záró fejezetét gondosan előkészíti az ezt megelőző két fejezet. Az egyikben az ekkor már falusi körorvosként vonatra szálló férfi elbeszélő, míg a másikban a kolozsvári kórház alkalmazottjaként útra kelő női elbeszélőt halljuk – céljuk ekkor még egymástól független, de azonos: továbbképző tanfolyamon részt venni Budapesten. Az országhatár átlépése, az utazóknak Erdélyhez, a trianoni Magyarországhoz és a Román Királysághoz fűződő viszonya, a saját és az idegen, az egykor otthonos idegenné válása, a kitaszítottság, az elhagyottság nagyon emlékezetes passzusokban artikulálódik ebben a két sajátos útirajzfejezetben.

A személyes hang, az elbeszélői önértelmezés előtérbe kerülésére utalnak a fejezetcímek is: *Pest felé, kérdem; Két ember közt a legrövidebb út a leghosszabb*. A már Budapesten játszódó zárófejezet az én helyett a mi-t lépteti föl elbeszélőként, de ez a grammatikai váltás egyszersmind nem jelenti azt, hogy a két elbeszélő együtt ne lenne alkalmas annak a közvetítő funkciónak az ellátására, melyet korábban már emlegettünk – miközben a saját, közös távlatuk is hangsúlyossá válik. A *Kuruzslás elleni kiállításról* szóló beszámoló fölvezetésében az elbeszélők a kiállítás létrehozói-nak szólamát átvéve tartják jelentősnek a tárlatot: „*tudvalevőleg hatalmas világméretű harc [...] folyik most [a kuruzslás ellen] [...] úgy is mondogatják: orvos s kis ember csak tanul itten [...] a nép[nek] [...] is meg kell döbbeni, mennyi s mennyi hamis gyógyszer s tiszta szemfényvesztés kering a világban*” (471., kiemelés tőlem); majd át is adják a szót Gortvay György doktornak, aki nem a múzeumban, hanem térben máshol, az orvosi tanfolyam előadójaként foglalja össze a kiállítás koncepcióját és célját. Bár a regényből ez nem derül ki, tudható, hogy Gortvay volt az, aki 1927-től kezdődően igazgatóként átalakította a Népegészségügyi Intézetet és Múzeumot Társadalomegészségügyi Intézetté és Múzeummá, mely ekkortól kezdve az állami egészségpolitika szószólójává vált, s az ő irányításával valósult meg az 1928-as *Kuruzslás elleni kiállítás*. A Gortvay-beszédhez fűzött elbeszélői kommentár már a magyarországi biopolitika és az erdélyi orvosok távlatának különbségét hangsúlyozza:

Mert úgy is van, szögezi le, a politika mindenben a világon benne foglaltatik, még egy tableta Kalmopyrinbe [is]. [...] Bár a Kalmopyrinban miként találtatik meg a politika, még sem egészen értettük meg. Mi nem vagyunk oly nagyon benne a politikában, a kis-magyarországiban, hogy minden ily szimbólumokat megértsünk, látszódik, kissé le vagyunk maradva, nem figyeljük a dolgokat úgy, mint régen. (472.)

A hivatalos diskurzusról való leválás a tárlatról szóló tudósításban is hangsúlyos lesz: a múzeumban pellengérré állított javasasszony-viaszfigura személyes emlékek felidézésére ad alkalmat, míg a kórházi szülőszekre igen hasonló tárgynak idejétmúlt eszközként való megbélyegzést némileg furcsállják az elbeszélők. (474.) Ha jól sejtem, ez utóbbi esetben Tompa Andrea Kölnei Livia *Kuruzslás elleni kiállítás 1928-ban*

című tanulmányára támaszkodott. Erre enged következtetni, hogy az Orvostörténeti Közleményekben megjelent írás megjegyzi: a „mai kutató értetlenkedve veszi tudomásul, hogy járószékeket is kiállítottak (hasonlóan a szülőszékekhez)”.¹⁸ A *Fejtől s lábtól* más helyeken is párhuzamosságokat mutat Kölnei tanulmányával. Utóbbiban azt olvassuk: „Korányi Sándor olyan nagy hivatali és erkölcsi hatalommal rendelkezett, hogy véleménye minden esetben mértékadónak számított”,¹⁹ míg a regényből az derül ki, hogy „Korányi[nál] nagyobb tekintély s hatalom nincsen is e kis országban”. (474.) Az orvostörténész összefoglalja Scholtz Kornél államtitkár megnyitóbeszédét, aki „említette a homeopátiát, amelynek az egyetemen még a századfordulón is fennállt a – több évtizeden át működő – tanszéke, a kiállítási tematika pedig már a kuruzsláshoz sorolja”.²⁰ Az elbeszélők hasonlóképpen emelik ki a homeopátia helyének megváltozását: „Mostan a hasonlvi gyógymód be van tiltva, úgy érteve, nincsen meg a tanszék már az egyetemen, mi azért Pesten sokáig tengődött, még a múlt században lett állítva.” (475.) Kölnei nem csupán a kiállítás anyagával és társadalompolitikai kontextusával foglalkozik munkájában, de a hozzá kapcsolódó sajtótörténeti anyagot is szemlézi. Így kerül elő egy az Országos Orvos-Szövetség című folyóiratban 1928-ban napvilágot bibliográfia, melyet „Mayer Ferenc Kolos állított össze a babona, kuruzslás és nem akadémikus orvoslás történetéből”.²¹ A kutató így kommentálja az összeállítást: „Mai gyakorlatunkhoz képest [...] jóval szélesebb volt a sarlatánsághoz sorolt gyógymódok köre 1928-ban. Még így is meglepő, hogy Fischer – Hugonnay: *A nő mint házi orvos* és Madzsarné: *A női testkultúra új útjai* c. könyvei is felkerültek a listára.”²² A regényben az eredetileg folyóiratban megjelent bibliográfia a kiállítás terében bukkan föl, de épp ugyanaz a két munka kerül elő cím szerint, hasonló megjegyzéssel kísérvé, mint az előbb idézett helyen: „mennyi könyv van kiállítva s felvéve a charlatanizmus jegyzékbe! Egész csinos könyvtár. [...] »A nő mint házi orvos«, s Madzsarnénak »A női testkultúra új útjai«, mit pedig éppen most kívántunk megvásárolni, mind kitéve. Nem-e igen szigorú e kiállítás, úgy érteve, azért vajon ténylegesen ezek ily ártalmas könyvek volnának.” (474.)

Mit árulnak el ezek a példák a *Fejtől s lábtól* forráshasználatáról? Újfennt azt, hogy az elbeszélésmód, a karakterizáció és a történetvezetés „világszerű” szabályszerűségeinek rendelődnek alá a kort idéző, hangsúlyozottan nem irodalmi beszédformákból származó, transzformált átvételek. Mindez nem jelenti föltétlenül azt is, hogy az orvoslás könyvbéli históriája egyszersmind a két erdélyi orvos saját történetévé válik. A kiállítás bejárása után folytatódik a tanfolyam, melyről viszont az elbeszélő-szereplők úgy döntenek: „szépen el lehet lesz távozni. Slisszolni. Nem igen tudok visszaemlékezni, mikor eshetett velem ily hanyag magatartás. Hogy én valahonnét fogom

¹⁸ KÖLNEI LÍVIA, *Kuruzslás elleni kiállítás 1928-ban*, Orvostörténeti Közlemények, 2007/3–4, 176.

¹⁹ *Uo.*, 165.

²⁰ *Uo.*

²¹ *Uo.*, 166.

²² *Uo.*, 166–167.

magam s állok fel, megyek el, mint aki ráunt, tudományos előadás aligha”. (477.) Azon túl, hogy az eltűnés, a slisszolás, a tudósító-közvetítő szerepről való leválás a regény befejezését előlegezi, annak is jelentősége lehet, hogy a szereplők útja az „Elektro Mekanika Intézetbe” vezet, ahol ultraibolya sugárral kezelő Quartz-lámpát vásárolnak maguknak, az eszköz s az általa megvalósítható terápia – ahogy arra ők is reflektálnak – persze kuruzslásnak számít. (478.) A hivatalos biopolitikával való illetén szembe fordulás egyfelől példázhatja az erdélyi magyarok sajátos, összetett viszonyát a Trianon utáni Magyarországgal; s lehet másfelől nosztalgikus és egyszersmind profetikus szerzői gesztus, amennyiben egyszerre idézheti fel a testkultúrának az akadémiai orvoslás dominanciája előtti időszakát (a századfordulót és a századelőt, melyben a *Fejtől és lábtól* olyannyira megmerítkezik), s utal előre a „nagy elbeszélések” utáni, posztmodern állapotra, amikor is újfent széles tárháza vált elérhetővé az életbe beavatkozó eljárásoknak. De ez utóbbiakról legfeljebb egy hasonlóan terjedelmes és állhatatos munka tudna érzékletes leírást adni.

FODOR PÉTER
 egyetemi docens
 Debreceni Egyetem
 fodor.peter@arts.unideb.hu

Body Practices and Self-reflexivity
 (Andrea Tompa: *Fejtől s lábtól*)

Abstract: The story of Andrea Tompa’s novel takes place in Transylvania in the first decades of the 20th century. In the first half of the novel both protagonists are medical students, in the second half they are practicing doctors. Through using them as first-person narrators, the writer had the opportunity to use many of the discourses of medicine. This article analyses how they are implemented into the language of the novel and the way they can sometimes function on a metaphorical level. Furthermore, I examine how these discourses represent the change in the way modern humans relate to their own bodies and the bodies of the others.

Keywords: historical novel, contemporary Hungarian fiction, medical humanities, narrative transmission

DOI: 10.37415/studia/2023/1-2/99-111.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)